

בימי המנדט

פרשת תל-חי: מבחנה של ניטרליות בלתי-אפשרית

נקדימון רוגל

א

במשך מאה ועשרה ימים, בין 15 בנובמבר 1919 ל-3 במרס 1920, החזיק קומץ של יהודים מעמד באצבע הגליל, באזור מרוחק ומנותק מן היישוב היהודי, מהלך עשר שעות מראש-פינה וכמרחק הוזה מצידון. להלכה היה האזור מצוי בשטח הממשל הצבאי הצרפתי, אך למעשה שררה בו אנרכיה גמורה. בדווים חמושים היטב, נאמני האמיר פיצל וחבורות של לסטים סתם, עשו בו כבתוך שלהם. האויב שנגדו פעלו היה הצרפתים ובעלי-בריתם הנוצרים. היהודים ישבו באזור ברציפות מ-1896, שנת ייסודה של מטולה. איש לא חלק על בעלותם על האדמה ועל זכותם לשבת עליה ולעבדה; הם לא היו צד בסכסוך. כבר בתחילת המאורעות בגליל העליון הכריזו היהודים על ניטרליות ועל רצונם להוסיף לחיות בשלום עם השכנים ולקיים חיי עבודה נורמליים.¹ תושבי הנקודות הועירות – כפר גלעדי, תל-חי ותמרה – החליטו להגן בעצמם על רכושם ועל חייהם. עם זאת, ברור היה כי האפשרות לעמוד, ולשרוד, מול מאות ולפעמים אלפי לוחמים בדווים, רוכבים ורגלים, מותנית קודם לכול בהקפדה על ניטרליות גמורה, ובכיבוד הניטרליות המוצהרת שלהם על-ידי השכנים – בדווים מן הגולן ומן החולה ומתואלים (שיעים) מהרי נפתלי. האיזון היה עדין ורופס – וכי איך אפשר לקיים ניטרליות של אמת בין השלטון הצרפתי הלגיטימי לבין הכוחות המורדים? כל משך העמידה צעדו תושבי-מגיני הנקודות על חבל דק מאוד, שחישב להיקרע בכל רגע. היטיב להגדיר את המצב חיים מרגלית קלוריסקי, פקיד מושבות הגליל העליון של יק"א: 'לא טוב יהיה להיות נמצא בין שני כוחות נלחמים'.²

1. פינחס שניאורסון, 'מאורעות תל-חי', ספר 'השומר': דברי חברים, תל-אביב תשי"ז, עמ' 243.
2. ח"מ קלוריסקי אל מ' אוסישקין, 6 בינואר 1920. העתק המקור, בכתב-יד, אצ"מ J15/6493, עמ' 438-440 בפנקס ההענקות. העתקים במכונת כתיבה, אצ"מ L3/228/I, Z4/305/4.

ב

עם כיבוש ארץ-ישראל בספטמבר 1919 הוטל גם שם ממשל צבאי. מטולה והנקודות היו בשטח הממשל הצרפתי, אולם כוחות הצבא והמנהל היו תחת פיקודו של גנרל אלנבי, המפקד העליון הבריטי. מזרחית למטולה, בכפר ע'ג'ר שעל שפת החצבאני, היתה נקודת התפר בין השטח הצרפתי לשטח 'הערבי' שבשליטת האמיר פייצל ובניהולו. אנשי היישובים נהנו מיחס טוב של המנהל הצרפתי, שמושבו היה בג'דידה (היא ג'דדת מרג' אל-עיון), מהלך קצת יותר משעה ממטולה. אנשי חיל-המצב של פייצל בע'ג'ר נהגו לבקר במטולה ולקנות מצרכים ומשקאות חריפים.³ פקידות יק"א קשרה קשרים אמיצים עם הקצינים הצרפתים, בעיקר עם קפיטן טראקול (Tracol), סגן מושל המחוז.⁴ באוקטובר-נובמבר 1919 השתנה המצב: מתוקף הסכם צבאי בין אנגליה לצרפת פינו האנגלים את גייסותיהם מרוב השטח 'הכחול', שהוקצה לצרפת ב-1916 על-פי הסכם סייקס-פיקו, והאחריות לממשל נמסרה כולה לידיו של הנציב העליון ומפקד הצבא הצרפתי בלבנט, גנרל אנרי גורו (Gouraud), שנכנס לתפקידו בביירות ב-21 בנובמבר. קו-ההתייחס הצבאי הזמני החדש נקבע ליד פוּוּזֵיָה, בחולה. ארבע הנקודות – מטולה, כפר גלעדי, תל-חי וחמארה – מצאו עצמן מחוץ לתחום, מנותקות מגוף היישוב היהודי שבשטח 'האדום', שהוקצה לאנגליה.⁵ האנגלים הבהירו נחרצות כי לא יתערבו בנעשה בשטח שמצפון לקו-ההתייחס הזה.⁶ עם העברת השלטון לידי הצרפתים הרימו הנוצרים ראש, חדלו לשלם לבדווים את ה'ת'וּוּיָה', מס החסות, והחלו לגרש את עדריהם משדות השלף. ב-16 באוקטובר 1919 פשטו הצרפתים על ארמונו של האמיר מחמוד אל-פאעור באיחצאן. נלוו אליהם החבורות המוזינות של משפחות פרנסיס וברקאת הנוצריות.⁷ פקידות יק"א בראש-פינה נחרדה מן השמועה שכמה יהודים ממטולה חברו אל הנוצרים והשתתפו בכיזה. וכך כתבו לפקיד יק"א במטולה: 'ספרו לנו שחדודר [אליהו חדור] ו[אברהם] איזמירלי השתתפו עם הנוצרים לשלול את כפרי המושלמים. האפשר הדבר? אם זה נכון אי-אפשר לסלוח לאנשים האלה שהטילו כתם על מושבותינו. נא לתת לנו פרטים בנוגע לזה'.⁸ עד מהרה למדו הנוצרים כי הצרפתים המעטים אינם מסוגלים להגן עליהם מנקמת הבדווים. רוב הכוחות הצרפתיים ישבו בביירות ובצידון. כוחות קדמיים שלהם הגיעו לפרקים עד חצבאני, ג'דדה ונבאטיה, אך האזור שהיישובים היהודים נמצאו בו היה בחזקת שטח הפקר.⁹

3. דוח ' כץ ממטולה לי'משרד הידיעות על-ידי ועד-הצירים', 3 באפריל 1919, אצ"מ Z4/3886/II.

4. ר' טריפון אל ח"מ קלוריסקי, 3 בספטמבר 1919, אצ"מ J15/6492.

5. קולונל קוקס אל יו"ר ועד-הצירים, 29 בדצמבר 1919, אצ"מ L3/66/II.

6. א' נדרו [אלכסנדר אהרנסון], 'בגבול הצפון', דאר היום, 3 במרס 1920. והשוו: דוח הקצין המדיני

האנגלי בביירות, 5 בנובמבר 1919, א"מ, חטיבה 2, תיק 7.

7. ש' סגל אל ר' טריפון, 30 בדצמבר 1919, אצ"מ J15/6493, עמ' 435-436 בפנקס ההענקות.

8. לרשותו של מפקד הגייסות הצרפתיים בלבנט עמדו שלושה-עשר גדודי חי"ר (מהם אחד ארמני ואחד סורי), שלושה אסקדרונים של פרשים וארבע סוללות תותחים. חלק גדול מכוחותיו היה מרותק לחזית

אנשי היישובים ראו כיצד שבים הבדווים עליוזים ושיכורי־ניצחון ממסעות השוד בכפרי הנוצרים: לפני אנשי החבורה השתרכו העדרים שגולו, ואחריהם הנשים, נושאות על ראשיהן פחי שמן, שמיכות ובגדים מן הביזה. בזו אחר זו עלו הגרנות באש בכפרי הנוצרים, או בכפרים שאוכלוסייתם מעורבת. אנשי הביטחון הצרפתים, שהוצבו בכפרי הנוצרים או סיירו בדרכים, היו נמלטים על נפשם כאשר הבחינו בפרשים הבדווים, ולפעמים אף עמדו מן הצד ולא הפריעו לשודדים. גם נסיונם של הצרפתים לשגר משלחות עונשין נכשל כישלון מביש. הגייסות – רובם אלג'יראים, טוניסאים או סנגאלים מוסלמים – הזדהו לעתים קרובות עם הבדווים, אחיהם לדת, ונמלטו מן המערכה ברצון.⁹

למרות מיעוט מספרם (כמאתיים איש ואישה במטולה, ארבעה־עשר בחמארה, כעשרים בכפר גלעדי וכמספר הזה, או פחות, בתל־חי), לא נפגעו אנשי היישובים העבריים לרעה. למרות ההפקרות הגמורה ששררה באזור, הם הוסיפו לשוטט בסביבה ולעבד גם את שדותיהם הרחוקים.¹⁰ חציו הראשון של חודש נובמבר עבר בשלום. אך בכ"ב בחשוון תר"ף (15 בנובמבר 1919) נכנסו כמה ערבים לכפר גלעדי במרמה. הם התחזו לז'נדרמים בשירות הצרפתים, גולו שישה פרדים, כסף ונשק. הביזיון היה צורב, אך הטיפול בהשבת הגנבה היה שגרתי. קלוריסקי שלח מכתב מחאה לאמיר מחמוד אל־פאעור, ראש שבט ערב אל־פדל, בידי שניים מאנשי כפר גלעדי, שיצאו אליו לדמשק. האמיר קיבלם בסבר פנים יפות והבטיח להשיב את הגולה.¹¹ ב־7 בדצמבר נורו כמה יריות לעבר חברי חמארה שירדו לשאוב מים בחצבאני, אך עדיין בלט מאוד ההבדל בין יחסם של הבדווים המתפרעים לנוצרים ובין יחסם ליהודים. כתב עד ראייה: 'כל המקרים הוכיחו, כשהבדואים הלוחמים פוגשים בדרכם בנוצרי הורגים אותו מיד, וכשפוגשים ביהודי לפעמים אין נוגעים בו כלל, ולפעמים עושקים מה שיש לו ועוזבים אותו לנפשו'.¹² בסכמו את המצב עד לשבוע השני בדצמבר 1919, כתב איש כפר גלעדי: 'ז'כן נשדדו כפרים ערבים־נוצרים ונלקחו מהם לאור היום עדרים ורכוש רב. ולמרות זאת לא היו קבוצותינו מוכנות לפגעי המצב שבו הם נמצאים. השודדים היו מתכוננים לערבים הנוצרים וביהודים לא היו פוגעים וענין כפר גלעדי [שוד הפרדים והנשק ב־15 בנובמבר] היה נדמה לדבר שבמקרה'.¹³

האירוע שקבע מפנה בהערכת המצב היה ב־12 בדצמבר. אותו יום פשטו הבדווים על עמרה, על ת'יאם, ועל הכפר הגדול ד'יר־מימאס הנשקף אל הליטאני. גם על התושבים הנוצרים בכפר אַבְּל־אל־קמָה, הסמוך לכפר גלעדי, התנפלו הבדווים. לפי אחת העדויות,

קיליקיה, שבה לחמו הקמאליסטים בצרפתים. רק בסתיו 1919 נשלחו לביירות מצרפת עוד שני גדודי חי"ר. ראו: Lieut. Colonel Goudot, *Les opérations de l'armée française du Levant en 1921*, Paris 1921, p. 78

9. מ. ק. [מאיר קוזובסקי], קונטרס, יח (י"ט בכסלו תר"ף).

10. שניאורסון, 'מאורעות תל־חי' (לעיל הערה 1).

11. שם, שם.

12. א' בן־ברק, 'מגילת העליון', הפועל הצעיר, שנה יג, גיליון 11 (26 בדצמבר 1919), עמ' 17.

13. ש. ג. [שמואל גבעוני], 'הח' שפושניק', קונטרס, יט (ח' בטבת תר"ף), עמ' 20.

כל אותו היום לא פסקו היריות על הכפרים הנוצריים אשר מסביב.¹⁴ בו בלילה נפגע שניאור שפטשניק, חבר תל-חי, בהיותו מחוץ לחצר, ומת מפצעיו. נראה שחבורה של בדווים, שחזרו מביות דיר-מימאס, המטירו אש לעבר חצר תל-חי. מיד כיבו החברים את המגורה והחלו לירות לכל עבר. רק אחר-כך ערכו מפקד וגילו ששפטשניק נעדר.¹⁵ לעולם לא נדע לאיזה צורך יצא שפטשניק אל מחוץ לחצר ומכדורו של מי נפגע. לא חסרו מקרים של 'כמעט התלקחות'. למשל, ב-14 בדצמבר פתחו אנשי כפר גלעדי באש אל חבורה של ערבים כדי להרחיקם מן הנקודה. הבדווים ביקשו מן החברים שיחדלו לירות, שכן כל רצונם הוא להמשיך בדרכם אל דיר-מימאס. נערך טקס של שלום והחברים הגישו להם לחם ומלח. ב-16 בדצמבר התקרבו לחצר תל-חי כארבעים ערבים שחזרו ממסע-שוד. הם ביקשו להיכנס פנימה להתחמם (אותו יום שרר קור עז) ולקבל אוכל. בין שאר דברים הם דרשו מאנשי תל-חי להניף את דגל השריף מעל השער. ושוב, בסופו של דבר הסתלקו לשלום.¹⁶ ב-17 בדצמבר היתה החמורה שבתקריות. חמישה פרשים, מאנשי משטרת הרוכבים היהודים מטבריה, קרבו אל תל-חי. בדווים, שסברו שהם צרפתיים, תקפו אותם ודלקו אחריהם עד לחצר. מוכתר תל-חי קלמן כהן נשאר בחוץ, כבן-ערובה, ושניים מראשי הבדווים נכנסו פנימה. כשנוכחו לדעת שמדובר ביהודים מטבריה ולא בפרשים צרפתיים, הסתפקו בשק לחם ופנו לדרכם.¹⁷ למחרת פונו האמהות והילדים מכפר גלעדי ומתל-חי לתל-עדש, בשתי עגלות, דרך החולה. השיח' של החולה, פאמל אל-חוסין, 'נתן רשיון להעביר את כל אלה ונתן להם איש שילווים בדרך'.¹⁸ ב-19 בדצמבר היתה פרשת 'עגלת הסליק'. שמונה אנשי תגבורת באו לעזרת הנקודות בעגלה כפולת קרקעית, ובה רובים ותחמושת, רתומה לשני זוגות פרדים. הם נסעו לאור היום. ליד בן-יוזיה הפתיעו אותם כמה עשרות שודדים, הפשיטו את מעיליהם וגזלו את הבהמות ואת מה שמצאו בעגלה. את הסליק לא גילו. השמונה הלכו לביתו של עלי צאלח סוידאן, המוכתאר, והלה הפציר בהם שיחזרו דרומה, מפני הסכנה בדרכים. הם ישבו בביתו עד הערב, אכלו ושתו, ובערב חזרו אל העגלה, הוציאו את הנשק מן המחבוא והגיעו לתל-חי בשלום.¹⁹ גם כאן עמדה הניטרליות במבחן.

אחרי מות שפטשניק, אחרי 'תקרית הפרשים' ופינוי האמהות והילדים השתנה הלוח-הרוחות והערכת המצב היתה פסימית: הכוח מועט ואינו יכול להתמודד עם מאות ערבים; הבתים אינם מתאימים להגנה; המגינים חוששים להשיב אש מכוונת, שמא יפגעו בערבים ויסתבכו בנקמת דם. אמנם, המפקדים אינם רוצים לפגוע ביהודים, אך המשמעת בשורות

14. שם. שלושה-עשר כפרים נוצריים הושמדו. רק אחד, סמוך לג'דידה, עמד על נפשו. ראו: אלכסנדר זייד, דבר (מוסף לשבת), י' באדר ב' תרפ"ט.

15. ראו בעיקר: ש. ג., קונטרס (לעיל הערה 13); בן-יוכבד [פנחס שניאורסון], קונטרס, כ (י"ח בטבת תר"ף); נקדימון רוגל, 'ראשון לנופלים בתל-חי', עת-מול, יג, 1 (75) (אוקטובר 1987), עמ' 9-10.

16. בן-יוכבד [פנחס שניאורסון], קונטרס, כ (י"ח בטבת תר"ף).

17. ראו: נקדימון רוגל, תל-חי: חזית בלי עורף, תל-אביב 1979, עמ' 48-51.

18. 'מגליל העליון', הפועל הצעיר שנה 13, גיליון 12 (2 בינואר 1920), עמ' 17.

19. רוגל, תל-חי, עמ' 51-52.

הערבים רופפת ותאוות הביזה מעבירה אותם על דעתם. הדרישה החוזרת ונשנית להניף את דגל השריף על היישובים גם היא אינה בת־ביצוע, משום ש'אין אנו יכולים בשום אופן למלאה מחמת העלבון־הלאומי הכרוך בה'. וכך נתקבלה ההחלטה לפנות חלק מן האנשים ומן הרכוש לדרום, לשם 'הקלת הנסיגה ברגע הדרוש'.²⁰ כתב משקיף מן הצד: '[...] ואין נוגעים אמנם ביהודים באופן ישר – אבל "אגב אורחא" – יכולות הנקודות האלה הנמצאות בין הפטיש והסדן להחרב מבלי שישאר להן זכר'.²¹

ג

כבר על סף המאורעות הבין קלורסקי כי קיום היישוב היהודי שם אינו תלוי במספר המגינים ובגבורתם אלא בשאלה אם יוסיפו הבדווים לכבד את הניטרליות של היהודים. וכך כתב לוועד מושבות הגליל התחתון, שהציע לו לשלוח אנשים לעזרת מטולה:

ראש פנה יום כ"ז כסלו [19 בדצמבר 1919]

לכבוד ה"ה ת. צימערמן וגליקין, חברי ועד התאחדות מושבות הגליל התחתון.²²
א.ג.

את מכתבכם מאתמול ע"י ה' ברנדשטטר²³ קבלתי. חן חן לכם בעד העזרה שאתם מציעים לנו. המצב הוא קשה מאד אבל אני מקוה שנצא מהמבוכה. התנועה היא לא נגד היהודים כי אם נגד הנוצרים ומגיניהם הצרפתיים. ממילא מובן להמצא בקרוב מקום ששם יש ממש רעוואליוציה, ואיזה רעוואליוציה של בידואים פראים לא נעים כלל. בכל זאת צריך להזהר משגיאה. השגיאה היותר קשה בהטקטיקה תוכל להביא עלינו שואה. אתם צריכים להבין שנמצאים אנחנו במצב פוליטי קשה. המחוז ששם ההתקוממות תחת ממשלת צרפת. ה ב י ד ו א י ס ה מ ס ו ד ר י ס אומרים שאין כונתם להתנפל על היהודים ובאמת כך הוא כי לולא זה ברגע אחד היו יכולים לעשות בנו כלה ואם אינם עושים בנו כלה אות הוא שמדמשק רמוז להם לא להתגרות ביהודים. ואע"פכ [ואף־על־פי־כן] המצב רע. אינני מפחד מהבידואים המסודרים אבל ירא אני את השודדים הפרטים שאינם נשמעים לשום דיסקיפלינא²⁴ ומשתמשים בהמקרה לדוג דגים במים

20. בן־יוכבד (לעיל הערה 15).

21. גרשון חנוך מטבריה אל הוועד המרכזי של הפועל־הצעיר ביפו, י"ז בטבת תר"ף (8.1.1920), אה"ע IV-402, תיק 127.

22. אצ"מ J15/6493, עמ' 418-420 בפנקס־ההענקות. חיים צימרמן מיבנאל – מייסדי הוועד. משה גליקין – מנהל חוות מגדל, היה יו"ר התאחדות האיכרים בגליל. מכתבם אל קלורסקי לא נמצא.

23. יהושע ברנדשטטר – מזכיר ועד המושבות.

24. דיסקיפלינא – משמעת.

עכורים. אין אנחנו צריכים להראות שאנחנו מכינים את עצמנו למלחמה עמהם. זה יכול להעלות את חמת הבידואים. לעמוד נגדם אין ביכולתנו, אפילו אם נבוא מאה ואלפי איש הם נמצאים במספר גדול מאוד. דעתי היא להשאר באותו המצב שאנו נמצאים בו עכשיו ולהכות. לפי דברי נחמני²⁵ מצב מתולה כלומר המצב הסטרטעגי כלל לא רע. מתולה נמצאת במצב של מצור אבל שמה ישנם עשרים אנשי צבא ושלושה mitrailleuses²⁶. מקוים שעוד אנשי צבא יבואו ויגרשו את הבידואים. השודדים מפחדים מפני צבא ו-mitrailleuses. למטולה יש communication²⁷ עם דודיידע [ג'דידה]. ובכן לשלוח אנשים למתולה לא צריך לע"ע [לעת עתה]. אם אנשי הצבא הצרפתים לא יחזיקו מעמד צעירים אחדים משלנו לא יועילו ובפרט שהדרך למתולה בחזקת סכנה. להעמיד אנשים בסכנה מפני ספק של תועלת אין אני מוצא לנחוץ. ממילא שמדבר אני שוב רק על המצב ההוא, אבל המצב יוכל להשתנות בכל שעה ובכל רגע ואז אולי יהיה נחוץ לשלוח אנשים. הקבוצות יותר בחזקת סכנה. נחוצה עזרה של חמש עשרה או עשרים איש. האנשים בהקבוצות כבר עיפים וצריכים לעמוד על המשמר. 13 איש מהשומרים באו לעזרתם ועוד עשרה הבטיח נחמני לשלוח.²⁸ בדעתי לנסוע מחר דמשקה,²⁹ לבא בדברים עם מנהלי התעמולה ולבקשם שירפו מהיהודים. עוד הפעם תודה לכם בעד העזרה שהושטתם לאחייכם בצרה. לע"ע אינה נחוצה אבל אנחנו מצרפים את מחשבתכם הטובה למעשה.

המכבדכם כערככם הרב

קאלוואריסקי

p.s.: מצב המצור ששמו על מתולה מכוון בעקר נגד אנשי הצבא הצרפתים שהתבצרו שם.

קלוריסקי עשה כמיטב יכולתו להבטיח את שלומן של הנקודות על-ידי הידברות עם מנהיגי המרידה ועם נכבדי השכנים - מנהיגי הבדווים של הגולן האמיר מחמוד אל-פאעור, כאמל אל-חוסין מנ'ל'צה, המוכתארים והשיח'ים של יישובי הבדווים בחולה, ס'עד אל-דין שאטי'לה הביירותי - נציג הנהגת המרד בצרפתים - ועם האחים אל-אס'עד, הבקים המתואלים. גם

25. יוסף (אוגרונובסקי) נחמני (1891-1965) נתקבל לחברות ב'שומר' ב-1911. התגורר בחוות פורייה ובשלהי מלחמת העולם הראשונה עמד בראש ועד האגודה. ב-1919-1920 היה ראש ועד ההגנה של התאחדות מושבות הגליל התחתון וממונה על המשטרה היהודית הרכובה בטבריה. בתקופת מאורעות הגליל העליון בתר"ף עסק בתיאום התגבורות בכוח אדם ובנשק ליישובים המנותקים. היה איש אמונו של מנהיג 'השומר' ישראל שוחט.

26. Mitrailleuses - מכונות ירייה.

27. Communication - קשר טלפון-שדה או טלגרף צבאי.

28. לדברי פנחס שניאורסון (לעיל הערה 15), ב-21 בדצמבר הגיעו לנקודות שנים-עשר איש 'מכנרת, דגניה, בית-גן ומפועלי 'קהלית ציון האמריקאית'. בין האחרונים היו משוחררים מן הגדוד האמריקני.

29. לאחר עיכובים רבים יצא קלוריסקי לדמשק ב-29 בדצמבר ושב לביתו בראש-פינה ב-4 בינואר 1920.

לפי הידיעות שבידיו, התנועה לא כוונה נגד היהודים והסכנה לא נשקפה מהבדווים הנלחמים על פי תוכנית ידועה, כי אם 'משאר קבוצות של שודדים הנלוים אל המחנה'.³⁰ אחרי עיכובים ודחיות יצא קלוריסקי לדמשק בסוף דצמבר 1919 ונפגש שם עם מקורבי פיצל. האמיר זַיֵד, אחיו של פיצל, נתן בידו מכתב אל המושל הצבאי של קוניטרה ואל האמיר מחמוד אל-פאעור. קלוריסקי נפגש עם האמיר בביתו שליד קוניטרה. האמיר הבטיח לקלוריסקי כי מאותו היום והלאה לא יפגעו הבדווים לרעה ביהודים, כל זמן שיהיו ניטרלים ולא יתמכו בצרפתים.³¹

מצבה של מטולה, על כמאתיים הנפשות שבה, היה קשה ומסובך במיוחד. אחרי השוד בכפר גלעדי באו נציגי יק"א בדברים עם המושל בג'דידה וביקשו שיגן על המושבה. הוא הציע לשגר למטולה מאתיים אנשי מיליציה צ'רקסים. הפקידות דחתה את ההצעה: 'להשתמש בצ'רקסים שאינם בצבא הצרפתי בתור שוט על הבדואים, אין זה אלא להגדיל את המדורה – והיהודים ענו: בעצמנו נגן'.³² אין ראיות לכך שהבדווים התאנו למושבה במישרין, אולם התקפותיהם על הצרפתים בסביבה הטילו מורך וסיבכו את מטולה. בעיקר נבהלו במטולה מפשיטת הבדווים על הצרפתים בכפר עַמְרָה, פשיטה שאימה על מטולה בניתוק מן הצפון. זאת ועוד: הצרפתים שהצליחו להימלט מעמרה נסוגו למטולה ומשכו אליה את הטרדות הבדווים ואת אָשם. ב־18 בדצמבר 1919 הבריק חיים וייצמן למזכיר הראשי של הנציבות הצרפתית העליונה בביירות רוֹבֶה דֶה־קֶה (Robert de-Caix) וביקש את הגנתו על המושבה ועל הנקודות המבודדות.³³ לקראת סוף החודש תגברו הצרפתים את כוחותיהם במושבה, לא ידוע אם בעקבות פנייתו של וייצמן או לא. ב־29 בדצמבר תקפו יותר מאלף חיילים צרפתים את כפריו של האמיר מחמוד אל-פאעור ואת כפרי המתואלים, החרימו בקר, הטילו קנסות והסתלקו. במטולה נותרו מאתיים או שלוש מאות חיילים אלג'יראים. דיווח פקיד מטולה: 'רק על מטולה הם [הערבים] כועסים מאוד מפני שנתנו להכניס צבא צרפתי למושבה וזה סגר להם הדרך ואינם יכולים להתקדם ללכת על יתר הכפרים הנוצרים שנשארו עוד בטוב'.³⁴ משנתברר שהצרפתים יקטינו את חיל המצב שישב קבע במטולה, הבין פקיד יק"א במושבה, ראובן טריפון, כי צו השעה הוא זהירות: 'אני משתדל על כמה שאפשר שישארו [הצרפתים] בסביבה ושיעזבו צבא על הגבול. והעיקר אני משתדל לא לקלקל היחס הטוב ביננו והשכנים וזהו העיקר עכשיו בזמן שאיננו בטוחים אם הצרפתים נשארים [...]'.³⁵ נאמן לקו ובהוראתה של הפקידות בראש-פינה, סירב טריפון לקבל מידי הצרפתים בהמות שהוחרמו בכפרי

30. ח"מ קלוריסקי אל ח' וייצמן ומ' אוסישקין בירושלים, ראש-פינה, 19 בדצמבר 1919, אה"ע IV-134, תיק 1ב.

31. ח"מ קלוריסקי אל מ' אוסישקין, ראש-פינה, 6 בינואר 1920 (לעיל הערה 2).

32. בן-ברק (לעיל הערה 12).

33. אצ"מ L3/376.

34. ר' טריפון אל עקיבא יעקב אטינגר, מטולה, 23 בדצמבר 1919, אצ"מ S15/47.

35. ר' טריפון אל המשרד בראש-פינה, מטולה, 29 בדצמבר 1919, אצ"מ J15/6484.

המוסלמים, תמורת בהמות העבודה שנגזלו מכפר גלעדי ומתל-חי, או שוורים שנשחטו במטולה לצורכי הצבא שחנה במושבה. הפקידות שבה והטעמימה בכל לשון של הטעמה: 'הננו מיעצים לכם לשמר את הנטרליות שלנו ולחיות עד כמה שאפשר בשלום עם כל שכנינו'.³⁶ באמצע דצמבר החל פינויה ההדרגתי של הנקודה חמארה, יישוב של שני צריפים שהוקמו ערב המאורעות, מהלך שעה וחצי ממטולה ושלושת-רבעי השעה מכפר גלעדי. חמארה ישבה על ציר התנועה מהגולן למרג' אל-עיון ועל-ידיה עברו חברות הבדווים בדרך אל כפרי הנוצרים. חמארה היתה החשופה והפגיעה ביותר מבין ארבע הנקודות שנתרו בשטח 'הצרפתי', ואף-על-פי-כן לא הותקפה. ביום שהשתוללו הבדווים באבל אל-קמח (15 בדצמבר) החליטו אנשי חמארה להתפנות למטולה והשאירו בצריפים שלושה שומרים, להגן על הרכוש מפני גנבים. קרוב לסוף דצמבר חזרו למקום רוב החברים, אולם ב-1 בינואר 1920 הוכה, הופשט ונגזל אחד החברים בדרך לטחון חיטים בעג'ר. הוא סיפר לחבריו על תכונה מרובה בין הבדווים, ומניה וביה החליטו החברים ללכת למטולה. במקום נשארו שישה שומרים. והנה הגיעו כמה בדווים, ירו יריות באוויר, הפשיטו מעל השישה את מגפיהם ואת בגדיהם הטובים, נטלו לחם וטבק והסתלקו, אחרי שיעצו לחברים לעזוב את המקום. וכך, ב-1 בינואר 1920 נעזבה חמארה.³⁷

בתל-חי לא ידעו כי חמארה נטושה. בו ביום יצא יוסף טרומפלדור לסיור בחמארה עם כמה מחברי תל-חי. בבואם למקום הפתיעו אותם בדווים, הפשיטו את בגדיהם, נטלו את נשקם וכנראה גם סטרו לטרומפלדור על פניו. הם חזרו לתל-חי עירומים וחגורי שק. זו היתה ההיתקלות הראשונה של טרומפלדור עם בדווים. הוא כתב: 'הכל ראיתי בחיי: הורגים, שוחטים, אולם אין פושטים בגדים. במנהג ברברי כזה אני נתקל בפעם הראשונה'.³⁸ ב-4 בינואר ירד כוח משימה צרפתי ממטולה אל החולה, הציב תותחים ומכונות ירייה, ושטף באש את כפרי החולה ואת מורדות הגולן. גלווה אל הצרפתים, כמורה דרך, חבר חמארה דוד דוברינסקי. אחרי שכילה את רוב תחמושתו, החל הכוח לנוע לעבר בסיסו במטולה. והנה, בוואדי שבין אבל אל-קמח למטולה הסתערו על הצרפתים, מן המארב, המוני בדווים ועשו בהם שמות. בתוך כך העלו הבדווים באש את שני הצריפים של חמארה, שלידם התמקם קודם לכן המטה הקדמי של הצרפתים. הכוח הצרפתי הפגוע נסוג באי-סדר למטולה, והבדווים בעקבותיו. איכרי מטולה היו בשדות והילדים בבית-הספר. מיד החלה מנוסת בהלה, שסחפה את רוב התושבים. כ-120 פליטים – איכרים ופועלים, גברים נשים וטף – הגיעו לנבאטיה, כשהם מתערבים בכפריים הנוצרים, שגם הם נמלטו על נפשם.³⁹

36. ר' טריפון אל המשרד בראש-פינה, אצ"מ J15/6484 ותשובת ש' סגל, 30 בדצמבר 1919, אצ"מ J15/6493, עמ' 435-436 בפנקס-ההעתקות.

37. ראו: נקדימון רוגל, 'טרומפלדור והגנת מטולה בחורף תר"ף', יהדות זמננו, ב (תשמ"א), עמ' 292-294.

38. 'טרומפלדור, 'יומן תל-חי', בתוך: מנחם פוננסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור, 'יפו תרפ"ב [להלן: 'יומן תל-חי]', עמ' 215, בהערה.

39. ראו: רוגל, תל-חי, עמ' 66-69.

רוב הפליטים חזרו לארץ־ישראל דרך ראש־הנקרה. רק כמה עשרות איכרים חזרו למטולה, שהצרפתים כלל לא נטשוה ואף הגבירו את נוכחותם בה. הצרפתים לקחו מכל הבא ליד: תבואות ובעלי־חיים, ואפילו חלונות ודלתות להבעיר בהם אש. למעשה, הצרפתים ולא הבדווים הם שעשו שמות במושבה.⁴⁰ עד סוף ינואר עזבו את מטולה אחרוני החיילים הצרפתים. הבדווים החלו מבקרים במושבה, גוזלים ושודדים באין מכלים. האיכרים נטשו את המושבה והלכו לצידון. נשאר בה שישה איכרים, בלי נשק, ולבסוף רק שלושה איכרים, אחד מהם פצוע, ואיכרה אחת, אלמנה. רק בלילה שבין 25 ל־26 בפברואר תפס טרומפלדור את המושבה והושיב בה מגינים.⁴¹

ד

ב־9 בפברואר דומה היה שהניטרליות קרבה לקצה, ושוב לא תעמוד להם למגינים. שלושה ימים קודם לכן נהרג בתל־חי אהרן שר, בנסותו לרדוף אחרי שודדים שביקשו לגזול בהמות עבודה מן החורשים בשדה. אולם החדשות שנודעו לטרומפלדור ולהבריו ב־9 בפברואר בישרו תפנית חמורה וראשיתה של הסלמה. לפי הידיעות, שמקורן היה בחלצה, נשאר האמיר מחמוד אל־פאעור בדמשק ובמקומו מנהל את העניינים בגזרת קוניטרה קצין פלסטיני, שונא יהודים. מעתה נחשבים היהודים, וקלוריסקי בראשם, כבוגדים. בדמשק הוחלט להחריב ולהשמיד את היישוב היהודי בגליל העליון ולהביא לשם כך 'צבא מסודר' (סדיר), מצויד בתותחים.⁴²

סימנה הראשון של ההסלמה נתגלה בציר החולה. ב־20 בפברואר נתקל מרדכי יגאל במארב של שודדים מצפון לחלצה. סוסתו נהרגה והוא עצמו ניצל בזכות ידידים שחשו לעזרתו מכפרו של כאמל אל־חוסין.⁴³ מעתה והלאה שוב לא בא הציר הזה בחשבון לצורך הבאת תגבורות ואספקה. אלכסנדר זייד למד זאת על בשרו יומיים קודם לכן. ב־18 בפברואר ירד עם שני חברים לטבריה. דרומית לחלצה נשבו שלושתם בידי בדווים 'זרים' והוחזקו במעצר, ובשעת מעשה איימו עליהם במוות. קרובת משפחה של כאמל אל־חוסין גוננה עליהם, ובסופו של דבר הם ניצלו מהומה גדולה שפרצה בכפר בעת הפגזה של הצרפתים ונמלטו על נפשם.⁴⁴

המאפיין סיפור זה ואירועים אחרים סמוך לו הוא נוכחותם הגוברת והולכת של 'אופיצרים'

40. [ב' מונטר], 'מהגליל העליון', הפועל הצעיר, שנה 13, גיליון 16-17 (6 בפברואר 1920), עמ' 17.

41. ראו: רוגל, 'טרומפלדור והגנת מטולה בחורף תר"ף' (לעיל הערה 37), עמ' 306-307.

42. טרומפלדור, 'יומן תל־חי', 9 בפברואר 1920 (לעיל הערה 38), עמ' 230-231 (המודיע היה סעד אל־דין שאטילה); מרדכי יגאל מחלצה אל קלוריסקי בראש־פינה, 8 בפברואר 1920, אצ"מ J15/6499.

43. מרדכי יגאל, עלי אוכף (בעריכת ירמיהו רבינא), תל־אביב תשט"ו, עמ' 110-111.

44. אלכסנדר זייד, לפנות בוקר, תל־אביב 1975, עמ' 142-145. המקור, ברוסית, בארכיון יד יצחק בן־צבי

זרים, הכופים את רצונם על כאמל אל-חוסין. את הזרים האלה לא חייבה השכנות הטובה המסורתית, וגם אימת נקמת הדם, שהשפיעה רבות על היהודים וגם על הערבים המקומיים, לא היתה עליהם. לא בכדי שבו והציעו להם השכנים, כאמל אל-חוסין מח'לצה וכאמל אל-אסעד המתואלי, שיפנו את הנקודות עד יעבור זעם, או לפחות ימסרו בידיהם את בעלי-החיים ואת בהמות העבודה, שהם גירוי מתמיד לשודדים.⁴⁵

כבר בינואר 1920 הגיעו המגינים למסקנה 'שחוץ ההגנה בכוח נחוץ לנו גם איש שיבוא בכל פעם במשא ומתן עם הערבים'.⁴⁶ גם טרומפלדור לא סמך על ידיעת הערבית של אנשי תל-חי וכפר גלעדי, וכך כתב סמוך לסוף פברואר: 'אנחנו דורשים שני אנשים לכל נקודה שיודעים את השפה. [מרדכי] יגאל איננו תמיד על המקום ומרגישים חוסר נורא בעוד שני אנשים שיודעים לסדר יחסים עם שכנינו'.⁴⁷ רק יודע ערבית אחד הגיע לתל-חי עד י"א באדר: משה אליוביץ, אחיו של יגאל.

אחד הסודות הגדולים של העמידה היה קשריהם של אנשי הנקודות עם הצרפתים. ידוע כי ביקרו ביישובים, החליפו מצרכי מזון ופעם ביקשו וקיבלו רשות לבשל בתל-חי את בשר הסוס ההרוג של אחד מקציניהם.⁴⁸ ידוע לפחות על מקרה אחד שהשלטונות הציעו לתת למגינים משיה-עשר רובים.⁴⁹ לא ידוע אם קיבלו את ההצעה, אך ודאי שבי"א באדר היה בתל-חי רובה מדוכה (מטול רימונים), שקיבלו מהצרפתים. דבר לא נסתר מעיני הערבים והם ידעו על הביקורים האלה. דרישותיהם להיכנס לנקודות, לערוך חיפושים ולוודא שאין מחביאים שם צרפתים או נשק צרפתי, באו תמיד לאחר ביקור של צרפתים או התמקמות של צרפתים והצבת נשק כבד ליד הנקודות, לפני פתיחה בפעולה נגד יישובים ערביים. כך היה ב-16 בפברואר בכפר גלעדי ובתל-חי, כך היה ב-17 בפברואר בתל-חי, וכך בשתי הנקודות אחרי המתקפה הכושלת של הצרפתים ב-19 בפברואר על ח'לצה, מתקפה שבסיסה האש שלה היה בכפר גלעדי.⁵⁰

דרישתם העיקרית של הערבים היתה שיניחו להם לנוע בשבילים סמוך לנקודות בלי הטרדה באש, שיודעו להם על נוכחות צרפתים בסביבה, שיניפו את דגל השריף, או דגל לבן, ופעמים גם דרשו שיניחו לאנשיהם ללון בנקודות או להקים בהן 'נוקטות' (תחנות משמר) קבועות.⁵¹ מכל התביעות האלה קיבל טרומפלדור רק אחת: להתיר חיפושים, ובלבד

45. 'י' נחמני אל קלורסקי, 17 בדצמבר 1919, אצ"מ J15/6499; טרומפלדור, 'יומן תל-חי', 5 בינואר 1920 (לעיל הערה 38), עמ' 217-218.

46. מ' קולובסקי וק' כהן אל א' הרצפלד, כנראה אמצע ינואר 1920, אה"ע IV-312, תל-חי, תיק 1.

47. מכתב אל ועד ההגנה באילת-השהר ובטבריה, חתום בידי יוסף טרומפלדור, גד ביגדורוב (אביגדורוב) ויצחק מטיסוס, 21 בפברואר 1920, שם, שם.

48. ולמן בלחובסקי, ארכיון ההקלטות של רשות השידור. האירוע היה ב-27 בדצמבר 1919.

49. טריפון אל יגאל, 4 בפברואר 1920, אצ"מ J15/6492. יגאל עצמו סיפר כי נשקו האישי היה רובה קרבין צרפתי (עלי אוקף, עמ' 110).

50. ש. ל. [שלמה לבקוביץ-לביא], 'בגליל', קונטרס, כח ("ד באדר תר"ף), עמ' 28-31; 'יומנו של אלמוני', את"ה, תיקי אליהו גולומב, 4.

51. שם, שם; יגאל, עלי אוקף, עמ' 111-112.

שאל המחפשים יתלווה כאמל אל־חוסין או סעד אל־דין שאטילה, איש אמונו של קלורסקי. לא אחת נערך חיפוש כזה באווירה טעונת מתח, שאיים להתפוצץ, אך טרומפלדור השכיל להבליג על הביזיון האישי הקשה שספג בחמארה ב־1 בינואר, מיד אחרי שהגיע לגליל העליון. הוא גילה מידה עליונה של איפוק, לפעמים למורת רוחם של החברים, ולא נתן פקודת אש, משום רצונו לשמור על היחסים, כל עוד ניתן היה לשמור על הנקודות מבלי לוותר על הנשק ו'להרויח זמן'.⁵²

ה

השאלה האם ועד מתי ניתן לקיים את הניטרליות ולחסות בצ'לה הטרידה בראש ובראשונה את המגינים עצמם. באספות שנערכו בנקודות נתעוררה השאלה האם האנשים שבאים לעזרה באים 'לעבודה' או 'לשמירה'. נוסחת הפלא של אברהם הרצפלד היתה: 'כל האנשים באים הנה לעבוד במקום בקשר עם הגנה. ההגנה נחשבת לעבודה כיתר העבודות'.⁵³ אולם הניתן לעבוד מבלי להגן באורח פעיל? הדעה הכללית היתה כי אי־אפשר לעמוד נגד צבא 'מסודר' אלא נגד שודדים בלבד.⁵⁴ היתה גם דעת מיעוט: למשל, יש להוכיח לערבים שהיהודים מוכנים להילחם ולא לוותר. לשם כך צריך לבקש נשק מן הצרפתים ולהתבצר, במקומם, במטולה.⁵⁵ גם בדיונים סגורים, מחוץ לנקודות, הועלה החשש מפני הסלמה. א"ד גורדון אמר: 'אם אנחנו הולכים להגן הרי יוצא שאנו נלחמים בערבים',⁵⁶ ומכך ביקש להימנע. הועלה שם גם החשש שמא תתחולל שרשרת של נקמת דם: 'אם יהרג ערבי אחד כל אנשינו בסכנה'.⁵⁷

בפברואר 1920, אחרי שנפוצו הידיעות על כוונת דמשק להשמיד את היישובים, הגיע אחד מראשי הפועל־הצעיר למסקנה ההגיונית הבאה: 'יחס הערבים נשתנה לרעה אל היהודים והנשארים בגליל הם קורבנות בטוחים. אנחנו לא נוכל לעמוד בפני מחנות הבדואים ועל ידי הַשָּׂאֲרָנו שם הרי נעלה את חמתם של הערבים'.⁵⁸ בדיוני האספה העשירית של הוועד הזמני ליהודי ארץ־ישראל, בהשתתפות יושב־ראש ועד הצירים מנחם אוסישקין וראשי מחלקותיו, הוצגו כל הדעות בעד ונגד המשך העמידה בגליל העליון.⁵⁹ אוסישקין הטעים:

52. שאול אביגור (מאירוב), עם דור ההגנה, א, תל־אביב 1962, עמ' 107-108.

53. ראו: נקדימון רוגל, 'שלוש אסיפות', קתדרה, 12 (תמוז תשל"ט), עמ' 202.

54. טרומפלדור, 'יומן תל־חי', 9 בינואר 1920 (לעיל הערה 38), עמ' 221-222.

55. דברי מאיר קזלובסקי, ראו: רוגל 'שלוש אסיפות' (לעיל הערה 53), עמ' 204.

56. בישיבת הוועד המרכזי של הפועל־הצעיר, י"ט בטבת תר"ף (10.1.1920), אה"ע IV-402, תיק 6.

57. אליעזר יפה בישיבת הוועד המרכזי של הפועל־הצעיר, כ"ה בשבט תר"ף (14.2.1920), שם, שם.

58. יצחק בן־יעקב בישיבת הוועד המרכזי של הפועל־הצעיר (לעיל הערה 56).

59. פרוטוקול האספה העשירית של הוועד הזמני, שנערכה בימים ד'ו' באדר תר"ף (23-25 בפברואר 1920),

אצ"מ J1/8785. הפרוטוקול במלואו, עם הערות, ראו: נקדימון רוגל, פרשת תל־חי: תעודות להגנת

הגליל העליון בתר"ף, ירושלים 1994, תעודה מס' 163, עמ' 238-260.

'בהחלטה שנקבל היום תלוי ענין של הפוליטיקה כלפי הערבים'. הוא הסביר כי שיגור צעירים כמושים לגליל העליון עלול להרגיז ולקומם נגדנו את הערבים, הטוענים כי מלחמה להם רק עם הצרפתים. הצבא האנגלי סירב להתערב בנעשה בתחום הצרפתי. כמו כן התנגדו האנגלים לרעיון לשלוח לשם את הגדוד העברי והגדירוהו מעשה לא-פוליטי, שיוליך לעימות עם הערבים. בעניין זה היה אוסישקין תמים דעים עם השלטונות:

אבל פה צריך להתחשב עם הפסיכולוגיה הערבית. הם יאמרו: היהודים באים הנה במספר גדול ובנשק, ובאים כדי לעמד על צד הצרפתים - כך יאמרו הערבים. והם יאמרו: היהודים נלחמים בערבים. בלא וגם כנגד הפצנו אנו נכנסים למלחמה בין אירופאיים וערבים. ואז יחוינו עם הערבים יהיו רעים מאד, וזהו לא מעניינינו.

בן-גוריון קרא שלא להתחשב בפסיכולוגיה של הערבים: אי-אפשר להישאר ניטרלים. כאשר תוקפים אותנו צריך להגן. מאיר דיזנגוף אמר כי אי-אפשר להבטיח שההגנה לא תיהפך למלחמה. זו היתה גם דעתו של שמואל הפטר, שביקר בנקודות. אמנם, עד עכשיו היו רק התנפלויות של שודדים, אך הן עלולות להתפתח למלחמה.

ישראל שוחט, מנהיג 'השומר', שיחק במילים: יש צורך בהגנה תמידית ע"י עבודה'. התחלופה המתמדת של כוח האדם בנקודות חייבה תנועה מרובה בחולה. שוחט היה מודע לעובדה שההליכה הלוך ושוב 'הרגיזה את הערבים'. בהתעלמו לגמרי מעמדתם הידועה של האנגלים, הוא שב ודרש 'מיליציה חופשית', בהסכמת האנגלים והצרפתים, שתהיה ניטרלית, 'רק להגן', או שישלח לשם חלק מהגדוד 'תחת דגל לבן'. גם באשר לסכנת ההסלמה הסתפק שוחט בנוסחה שאננה: 'ואם יהיו די אנשים ונשק - אז יש אפשרות לעמוד נגד שודדים. ואם הערבים יכריזו עלינו מלחמה - נראה!'. אוסישקין סיכם את הדיון במילים אלה: 'פה נפתח דף חדש לתולדות הישוב. זאת לא הגנה שהיתה בזמן השומר בגליל וביהודה. פה פנים אחרים לגמרי. פה מלחמה'. עם זאת הודה: 'אני פוחד שלא נרים דגל מלחמה נגד הערבים'. ההחלטה שנתקבלה היתה: 'להגן ע"י הגדלת כחות העבודה [...]. מפני התנפלויות של שודדים שנתרבו שם בזמן האחרון'.⁶⁰ מאמר ראשי שהתפרסם בהפועל הצעיר סיכם את הדיון באספה:

הישוב העברי בגליל העליון, נמצא, אמנם, ביחס של נויטרליות גמורה, בכל הסכסוך הזה שבין הבדואים והצרפתים. אין אנחנו עם של מלחמה וכל מגמתנו הישובית היא ליצור את עמדתנו הלאומית והמדינית במולדתנו על יסוד של הבנה הדדית ועל יחוסים שלווים עם שכנינו, אולם המקום ששם קרקע עברית רוויה מזעת עובדים עבריים ובדמם, המקום הזה הוא קדוש לנו ואין אנו רשאים לעזבו.⁶¹

60. 'החלטות ומסקנות של אספת הוועד הזמני העשירית מהימים ד', ה', ו' אדר תר"פ, המצב בגליל העליון/ לא נתן לפרסום', שם, עמ' 259-260.

61. 'י' סוקר [יצחק לופבן], 'לעניני השעה', הפועל הצעיר, שנה 13, גיליון 20 (27 בפברואר 1920), עמ' 3.

המבחן המכריע היה ב"א באדר תר"ף, 1 במרס 1920. כמעט עד ליום האחרון הסתייעו המגינים במודיעים ובבלדרים ערבים, קנו אספקה מן השכנים וטחנו חיטים בכפריהם. ב-21 בפברואר, תשעה ימים לפני י"א באדר, הלכו לטחנה בח'לצה. כעבור ימים אחדים יצא קלמן כהן לח'לצה, לחפש פרה שברחה. כאמל אל-חוסין הזמין אותו לארמונו, השקהו קפה ושוחח עמו בידידות.⁶² לבקשת קלוריסקי שלח כאמל אל-אסעד לראש-פינה מורי דרך ומלווים להנחת את התגבורת הגדולה שהגיעה לנקודות ב-28 בפברואר, במסע לילי דרך מחוזם של השיעים בהרי נפתלי.⁶³

בבוקר י"א באדר באו לחצר תל-חי כאמל אל-חוסין ועמו כמה קצינים מן הצבא הערבי של פיצל וערבים אחדים מצפת, קצינים תורכים לשעבר, שנמנו עם סייעני האמיר. סביב החצר נערכו כ-150 בדווים חמושים, רוכבים ורגלים. מטרת הביקור היתה לחפש שם צרפתים שנראו בסביבה ימים מספר קודם לכן. אותה שעה היה טרומפלדור בכפר גלעדי. כשהוזעק והגיע לתל-חי כבר היו כאמל וכמה ממלווי בתוך החצר.⁶⁴ שאול מאירוב (אביגור) סיפר כי ביום הקרב שלח אותו כאמל אל-חוסין, בהסכמת טרומפלדור, לכפר גלעדי לקרוא למוכתאר קלמן כהן. בדרך נשבה בידי כמה ערבים. הם גולו ממנו את הרובה שלו, אך את אקדח המאוזר שחגר לא לקחו. כשהוחזר מאירוב לתל-חי, העיד כאמל אל-חוסין כי אין הוא מרגל צרפתי, כטענת שוביו, והבטיח להשיב למאירוב את הרובה שנלקח ממנו.⁶⁵

מגיני תל-חי היו ערוכים בעמדותיהם ורוביהם מכוונים אל הערבים שמחוץ לחצר. טרומפלדור נלווה אל כאמל ופמלייתו. כשעלו הבדווים לחדר העליון, נקרא טרומפלדור לטפל במתיחות שנוצרה סביב החצר. המתורגמן של טרומפלדור, משה איליוביץ, גם הוא פרש מחבורת המחפשים. כאמל ניסה כנראה להוציא אקדח שלוף מידה של דבורה דרכלר, שעמדה בפתח החדר העליון. נפלטתה או נורתה ירייה והיא נהרגה. הערבים השליכו רימון יד אל תוך החדר העליון. טרומפלדור שמע קודם לכן את צעקתה של דבורה דרכלר: 'טרומפלדור, לוקחים לי את האקדוח!', ונתן פקודת אש. הוא עצמו נורה ונפצע פעמיים. אחרי שנפצע בבטנו מסר את הפיקוד לפנחס שניאורסון, איש כפר גלעדי, שנקלע אותו בוקר לתל-חי במקרה. מוכתאר תל-חי השקול והמנוסה קלמן כהן לא היה במקום. שניאורסון הרתחן הוא שניהל את הקרב הראשון והאחרון של תל-חי. אחרי השלכת הרימון לחדר העליון הסתכם הקרב בנסיגות של כאמל אל-חוסין להימלט על נפשו מן החדר העליון ובנסיגות של

62. קונטרס, כז (ו' באדר תר"ף); פ' בן-יוכבד [פנחס שניאורסון], על המשמר, 6 במרס 1955; הנ"ל (לעיל הערה 1), עמ' 246.

63. ח"מ קלוריסקי אל כאמל אל-אסעד בטייבה, 25 בפברואר 1920, אצ"מ J15/6481 (בערבית).

64. ראו: רוגל, תל-חי, פרק תשיעי; הנ"ל, פרשת תל-חי, עמ' 19, הערה 73.

65. ש. מ. [שאול מאירוב-אביגור], 'המאורעות בצפון', קונטרס, לא (ו' בניסן תר"ף). כתב-היד המקורי באתר, תיקי אליהו גולומב, 4.

הערבים מחוץ לחצר לחלצו. חלף זמן רב עד שהבינו המגינים שהאש לא תשכך עד שיצאו כאמל ואנשיו מן המתחם. בסופו של דבר, אחרי שנגרמו לערבים אבדות, יצא כאמל בשלום.⁶⁶ לפנות ערב הוברחו אחרוני הערבים. בתל-חי נפלו באותו יום חמישה מגינים. טרומפלדור נפצע פצעים אנושים, ומת מפצעיו בדרך בין תל-חי לכפר גלעדי. בלילה פונתה תל-חי, ואנשיה הלכו לכפר גלעדי עם חלליהם ופצועיהם. כעבור יומיים פונו גם כפר גלעדי ומטולה, ללא קרב.

למרות העימות הישיר עם הערבים נזהרו המגינים עד ליום האחרון מקשר גלוי עם הצרפתים. שליח של מפקד הכוח הצרפתי בג'דידה הביא ב-2 במרס מכתב למטולה, ובו הוא מבטיח למגיני המושבה את עזרת הצבא. המגינים חששו ממלכודת ולא חתמו על אישור קבלת המכתב. לעומת זאת שלחו חבר דובר צרפתית לג'דידה, להבריק לקלוריסקי על המצב.⁶⁷

ז

בי"א באדר הופרה הניטרליות ללא תקנה. לערבים היו נפגעים – חמישה הרוגים ושנים-עשר פצועים.⁶⁸ החשש מנקמת דם היה ממשי. המעורבות של 'אופיצרים' מצבא פיצל באירוע היתה גלויה ומבשרת רעות, כאילו שימשה אקדמה לאותה התערבות של 'צבא מסודר', מצויד בתותחים, שממנה חששו בקבוצות מ-9 בפברואר ואילך. שמואל גבעוני, ממגיני כפר גלעדי, שהיה בוגר בית-הספר לקצינים בקושטא, תהה למה לא שבו הערבים לתקוף את כפר גלעדי למחרת י"א באדר. וזו היתה הערכת המצב שלו:

כפי שמשערים אנו יש עתה שתי אפשרויות. אחת: הערבים יהיו מרי-נפש וצמאי-נקם על אבדותיהם ויבאו במחנה עצום אלינו (ואפשר זוהי סבת אי-בואם היום: הם בודאי מרכזים כחותיהם). (2) הם הפכו יפה על ידנו וביאוש משכו ידם מכל העסק הזה. כזה הוא אפוא מצב הענינים ברגע זה. מה ילד יום נראה.⁶⁹

הדיווחים מן הגליל העליון, שנועדו בין השאר להמחיש את הסכנה ולהטעים את הצורך הדחוף בתגבורת, הרבו לספר על התקפות ועל מטר יריות, אולם עובדה היא שבכפר גלעדי לא היה כל משך המאורעות אפילו פצוע קל אחד. העיד יצחק ענבי: 'בהיותנו בתל-חי [בין סוף דצמבר 1919 לאמצע פברואר 1920] נשמעו כמה פעמים יריות סביבנו, אבל ללא כוונה

66. ראו: רוגל, תל-חי, פרק תשיעי; הנ"ל, פרשת תל-חי, עמ' 19, הערה 73.

67. רוגל, תל-חי, עמ' 200, עמ' 216, הערה 21.

68. לפי ד' אדר 5 הרוגים ו-11 פצועים, ד' אדר אל ועד-הצירים, טבריה, 4 במרס 1920, אצ"מ L3/84/II.

69. שמואל גבעוני מכפר גלעדי, אור ליום ד' י"ג אדר (3 במרס), רוגל, פרשת תל-חי, תעודה מס' 189, עמ' 296-295. המקור נמצא באתר 51/1.

מצד המתקיפים לכבוש את המקום.⁷⁰ נתן הפשי, מחברי קבוצת מטולה שנמלטו עם רוב אנשי המושבה ב-4 בינואר, סיפר: 'בכפר גלעדי ובתל-חי אמנם נשארו, אבל שם היו כל הזמן התנפלויות של 8-10 אנשים, ואילו במטולה היתה מלחמה ממש'.⁷¹ ומשה סמילנסקי דיווח, אחרי שפגש בנסוגים: 'עד הרגע האחרון התיחסו הערבים בידידות גמורה אל תושבי החוות העבריות, ורק לפעמים התנפלו עליהן שודדים בודדים'.⁷²

בסכמו את מאורעות הגליל העליון כתב פנחס שניאורסון, מאנשי 'השומר' ומייסדי כפר גלעדי: 'ודבר לא היה למאורע טרגי זה ולאיבה בין יהודים לערבים'.⁷³ גם ההסברה הציונית הרשמית ביקשה להדחיק את הפרשה, להפקיעה מכל זיקה לפיצל ולתנועה הלאומית הערבית, ולתארה כ'תאונה', כהתקפה של כוח לא-מאורגן, שחשד ביהודים 'שלא בצדק' שהפרו את הניטרליות שלהם. ההסברה הציונית הבליטה את העובדה שאחרי י"א באדר נתן כאמל אל-אסעד מחסה לנסוגים מכפר גלעדי וממטולה, נהג בהם הכנסת אורחים ואנשיו ליוו אותם עד לשטח הבריטי.⁷⁴ האנגלים תיארו את הפרשה כתולדה של הסתה צרפתית נגד היהודים.⁷⁵ הקונסול הבריטי בביירות דיווח לקהיר כי העניין היה מעשה לסטים סתם, בלי כל כוונה פוליטית.⁷⁶ הצרפתים דיווחו, באיחור רב, כי ההתקפה על הנקודות היתה מעשה ידיהם של שודדים פורעי חוק.⁷⁷

עם זאת, יש פנים להנחה שהתגברות הזרם הלאומני-קיצוני בדמשק⁷⁸ והמלכתו של פיצל על סוריה 'בגבולותיה הטבעיים' ב-8 במרס 1920 היו מוליכות במוקדם להסלמה בלתי-נמנעת ולקצה של הניטרליות שאפשרה את העמידה הממושכת. עשוי להעיד על כך מכתב ששלח לקלורסקי, אחרי המאורעות, מפקד גורת קוניטרה עלי ח'לקי ביי הפלסטיני. הוא הסביר כי כל עוד היהודים מתבדלים, אינם מסכימים לסוריה ערבית מאוחדת, ללא התערבות

70. יהודה ארו (עורך), ספר העליה השלישית, ב, תל-אביב 1964, עמ' 455.

71. בישיבת הוועד המרכזי של הפועל-הצעיר, י"ב בשבט תר"ף (לעיל הערה 56).

72. ישיבת ראשי המחלקות של ועד-הצירים, 7 במרס 1920, אצ"מ L3/300.

73. שניאורסון (לעיל הערה 1), עמ' 251.

74. ד' אידר אל ח' וייצמן, 14 במרס 1920, אצ"מ Z4/882/I. Z4/16033, עמ' 2-3; מכתב המזכירות של ועד-הצירים אל הלשכה הציונית בלונדון, 25 במרס 1920, אצ"מ Z4/1219.

75. דוח מ' נורוק על שיחה עם הקולונל ווטרו-טיילור ב-3 במרס 1920, אצ"מ Z4/882/I. Z4/14437. Z4/1219.

76. דו"ח הקונסול הבריטי ראטיסלאו (A.C. Wratislaw) אל מיניסטר החוץ הלורד קרוון, ביירות, 10 במרס 1920, PRO FO 371/5118/E3453/85/44.

77. תשובת מיניסטרוון החוץ של צרפת על שאילתה של שגריר בריטניה בפריס, 6 באפריל 1920, PRO FO 371/5120/E7318/85/44. התשובה ניתנה רק ב-21 ביוני.

78. הקונגרס הפלסטיני התכנס בדמשק ב-27 בפברואר במעון אל-נאדי אל-ערבי. הושמעו בו הצהרות אנטי-ציוניות אלימות, בזיקה אל הודעת בריטניה שבדעתה לכוון בקרוב שלטון אזרחי בארץ-ישראל. ראו: Philippe David, *Un gouvernement arabe à Damas, le congrès syrien*, Paris 1933, pp. 91-94.

של עריצים זרים (אנגלים וצרפתים), אין דרך להבנה ולרעות ולא יהיה אפשר למנוע מעשים מעין אלה שנתרחשו בנקודות.⁷⁹

אירוע י"א באדר והנסיגה מכל הנקודות עוררו הדים בצפת הסמוכה. כאן האשימו את היהודים שהם תקפו את הערבים. 'לולא זאת לא היה דם נשפך בכלל'.⁸⁰ הידיעה הגיעה גם לרחוב הערבי הירושלמי ומספר הרוגי היהודים נופח לאין שיעור. מפלת היהודים הובנה כראיה לפגיעותם ולחולשתם⁸¹ ועודדה את מאורעות 'פסח הדמים' בירושלים. כוונת המגינים היתה להוכיח לערבים כי היהודים יילחמו עד האחרון שבהם ולא יווצו מאדמתם ומבתיהם. כך יעוררו כבוד בלבם של הערבים, המבינים רק כוח.⁸² מטרה זו לא הושגה. נהפוך הוא: גם לדעת אליהו גולומב, המאורעות 'שימשו מקור של עידוד גם לאלמנטים הערבים, אשר זממו לכלות את הישוב בארץ'.⁸³ כשפרצו המאורעות בשלהי 1919, הם לא היו חלק מן הסכסוך היהודי-ערבי. ואילו סיום הפרשה, אחרי י"א באדר והנסיגה, שפך שמן על מדורת הסכסוך וליבה אותה.

הנטייה לעגן הכול בסכסוך היהודי-ערבי גרמה לעיוות הכרונולוגיה, לפחות במחקר אחד. כריסטופר סייקס, למשל, קובע כי ההתקפה על כפר גלעדי ועל תל-חי נערכה בהמרצת הקונגרס הסורי שבווע אחרי שהכתיר פיצל את עצמו למלך.⁸⁴ אבל עובדה היא שההתקפה אירעה ב-1 במרס, שבווע לפני ההכתרה. בספרו מלחמת ישראל כותב נתנאל לורך: 'בסופו של חשבון, הניבה עמידתם הנואשת של קומץ מגיני תל-חי⁸⁵ פירות מדיניים [...] היה זה המקרה הראשון, ועד כה היחיד, שבו הצליח הצד היהודי בסכסוך להפוך כשולן צבאי לברכה מדינית'.⁸⁶ על כך ניתן להעיר שהיהודים לא היו צד בסכסוך שהוליד את מאורע תל-חי, והערבים לא היו צד במשא-ומתן על התוויית גבול הצפון. איש לא הוכיח בראיות את הטענה המיתית שדם מגיני תל-חי הוא שקבע, ולו בסנטימטר אחד, את גבול הצפון.⁸⁷ מקרה תל-חי אינו מקלקל את התזה של לורך. לפי נסיבותיו המיוחדות, פשוט אין הוא שייך לעניין.

79. עלי ח'לקי ביי אל קלוריסקי, 23 במרס 1920, אצ"מ J15/6491 (בערבית), A113/25/1, וכן תמצית המכתב בדו"ח של ר"ד קסלמן אל ועד-הצירים, 12 באפריל 1920, אצ"מ L3/66/II.

80. ש' מבשן אל מ' אוסישקין, צפת, 9 במרס 1920, אצ"מ Z4/16083.

81. דוח 'משרד הידיעות' של ועד-הצירים, 7 במרס 1920, אצ"מ Z4/3886/II.

82. דברי אלכסנדר זייד, ראו: רוגל, 'שלוש אסיפות' (לעיל הערה 53), עמ' 204-205.

83. אליהו גולומב, 'פרעות בירושלים', חביון עוז, א, תל-אביב 1953, עמ' 372.

84. כריסטופר סייקס, מבלפור עד בוויין (תרגם שלמה גונן), תל-אביב 1966, עמ' 45. הקונגרס הכל-סורי השני הכתיר את פיצל למלך על סוריה בגבולותיה הטבעיים ב-8 במרס 1920.

85. בנוסח האנגלי של ספרו: 'עמידתם הנואשת אך הכושלת', ראו: Netanel Lorch, *One Long War*, New York 1976, p. 8.

86. נתנאל לורך, מלחמת ישראל: מלחמת היהודים בערבים מאז 1920, ירושלים 1978, עמ' 21.

87. ראו: נקדימון רוגל, 'האם היה טעם להגנת תל-חי?', עידן, 16 (תשנ"ב), עמ' 91-102; אניטה שפירא, חרב היונה, תל-אביב 1992, עמ' 141-156.